

Autoreferat pracy doktorskiej pt. „Zagadnienie polskiej świadomości narodowej u Warmiaków i Mazurów”

LILI MARIA SZWENGRUB

Przedstawiona do obrony praca jest poświęcona zagadnieniu kształtowania się świadomości narodowej u rodzimej ludności województwa olsztyńskiego w okresie ostatniego 18-lecia. Traktuje więc o jednym ze szczegółowych problemów socjologii narodu na tle wielkich przemian zachodzących w Polsce Ludowej, konkretnie na jej ziemiach północnych.

Założenia i cel pracy

Przez świadomość narodową rozumiem poczucie więzi narodowej wyrosłej na gruncie czynników obiektywnych i subiektywnych. Do pierwszych należą: wspólnota losów historycznych, życia ekonomicznego, kultury. Do drugich: poczucie solidarności i wspólnoty. Świadomość narodowa jest produktem konkretnego etapu rozwoju historycznego. Jest częścią świadomości społecznej. Ponieważ omawiana praca dotyczy przede wszystkim okresu wielkich przemian związanych z budową podstaw socjalizmu w Polsce, modelem, do którego odnoszę zarówno założenia, jak wnioski, jest taka tożsamość narodowa, która może stać się częścią socjalistycznej świadomości społecznej. Próbuję przy tym wykazać, że w okresie 18-lecia kształtowanie się świadomości narodowej ludności rodzimej Warmii i Mazur jest związane z akceptacją bądź negacją socjalizmu jako ustroju albo tej jego postaci, jaka jest realizowana w Polsce. Jednocześnie wykazuję, że świadomość narodowa Warmiaków i Mazurów do 1945 r. nie wyszła (z pewnymi wyjątkami) poza próg umiłowania i przywiązania do trzech typów ojczyzn: lokalnej, parafialnej i regionalnej.

Specyfika warunków, wielość i tempo przemian w okresie 18-lecia spowodowała, że zarówno Warmiacy, jak i Mazurzy stanęli przed koniecznością wyboru ideologicznej ojczyzny prędzej niż inne grupy ludności w Polsce, których świadomość narodowa po dziś dzień nie wychodzi poza krąg mniej lub bardziej „prywatnej” ojczyzny (w znaczeniu, jakie nadaje temu terminowi Stanisław Ossowski).

Kształtowanie się świadomości narodowej mas ludowych jest procesem długofalowym, toczącym się w zmieniających fazach rozwojowych, w ścisłym powiązaniu z kontekstem historycznym. Inaczej odbywało się ono na Warmii wchodzącej w skład dawnej Rzeczypospolitej, inaczej na terenie Mazur,

które należały do Prus i których ludność miała wyznanie ewangelickie. W efekcie, inaczej rysowała się świadomość narodowa tych grup w momencie objęcia ich przez polską administrację w 1945 roku.

Wypadki pierwszych miesięcy 1945 roku i cała rzeczywistość lat 1945–1947 nie uwzględniała tej specyfiki, nie wyszła naprzeciw ani Warmiakom, ani Mazurom. Pierwsi bali się socjalizmu jako ustroju i światopoglądu. Drogim, tj. Mazurom, socjalizm jako ideologia nie był obcy, ale często nie odpowiadały im drogi jego realizacji w naszym kraju.

Jednocześnie postawiono przed mieszkańcami Warmii i Mazur zagadnienie konieczności samookreślenia się, wyboru zarówno przynależności narodowej, jak państwowej.

W ten sposób zapoczątkowane zostały warunki, w których ludność o polskim pochodzeniu, polskim obliczu kulturowym i polskiej świadomości narodowej zaczęła się deklarować nie tylko jako obywatele niemieccy, ale Mazurzy, Niemcy, byle nie Polacy.

Proces włączania się ludności rodzimej do życia państwowego i społecznego PRL zaczął się przez te fakty bardzo komplikować. Rozpoczął się samorzutny proces dosyć gwałtownej germanizacji ludności, przejawiający się przede wszystkim w takich kwestiach, jak masowe posługiwanie się językiem niemieckim, nieprzyznawanie się do polskiego pochodzenia, głośne wyrażanie chęci wyjazdu do Niemiec itp.

Jednocześnie można było zaobserwować, że środowiska ludności miejscowej nieobciążone bagażem wyobrażeń o Polsce i jej kulturze, przemieszane dzisiaj z ludnością osadniczą łatwiej adaptują się w nowej rzeczywistości niż środowiska o szanowanej polskiej tradycji i polskiej świadomości narodowej. Środowiska nieobciążone bagażem oczekiwań i wyobrażeń o ojczyźnie Polsce przyjmują ją taką, jaka jest, oceniają bez kompleksu zawiedzionych nadziei.

Właśnie ta obserwacja pozwoliła wysunąć hipotezę o ścisłym związku między wyborem narodowości a akceptacją bądź negacją ustroju socjalistycznego u Warmiaków, oraz narodowości a akceptacją polskiego modelu socjalizmu u Mazurów. Badaniami objęto 7 wsi oraz 5 miast, w których zasięgu znajdują się te wsie. Dobór wsi dokonany został z uwzględnieniem następujących warunków: 1) każda z 7 wsi zamieszkała była na przełomie 1957/1958 roku co najmniej w 50 % przez ludność miejscowego pochodzenia; 2) każda z 7 wsi reprezentuje inną tradycję w zakresie walki o utrzymanie polskości; 3) wszystkie usytuowane są z dala od głównych szlaków turystycznych; 4) są przeciętne (w województwie) pod względem ogółu warunków bytowych, a jednocześnie reprezentują dwa typy wsi: a) położone w promieniu bezpośredniego oddziaływania miasta, b) położone poza jego bezpośrednim oddziaływaniem.

Założenia badań ustalały szeroki wachlarz przyczyn zaistniałego stanu rzeczy. Cel pracy polegał na znalezieniu odpowiedzi na pytanie, jak doszło do tego, że ludność o polskim pochodzeniu, a wśród niej niejeden aktywny bojownik o utrzymanie polskości na terenie Warmii i Mazur, opowiedział się po stronie niemieckiej i zdecydował na opuszczenie rodzinnych stron.

Metoda badań

Omawiana praca jest próbą opracowania zagadnienia kształtowania się poczucia przynależności narodowej w oparciu o badania empiryczne.

Zbierając materiał, stosowałam metodę obserwacji i wywiadów, korzystałam z danych urzędowych, informacji przedstawicieli władz, wspomnień i relacji działaczy. Poza tym zebrałam kilkaset wypracowań i ankiet wśród dzieci i młodzieży szkół podstawowych, liceum pedagogicznego, domu kultury oraz Mazurskiego i Warmińskiego Uniwersytetu Ludowego. W czasie miesięcznego pobytu w NRF w 1959 roku odwiedziłam 12 rodzin informatorów z lat 1947/1950 i 1957/1958. W rozmowach z nimi interesowała mnie obiektywna sytuacja ekonomiczna odwiedzanych rodzin, ich [jedno nieczytelne słowo — W.W.] możliwości kariery życiowej w Polsce i w Niemieckiej Republice Federalnej. Kwestionariusz wywiadu dotyczył historii rodziny informatora w kontekście jej powiązań z polskością, opisu jej sytuacji ekonomicznej wczoraj i dzisiaj, opinii informatora o sytuacji ekonomicznej swojej rodziny, a także aspiracji życiowych własnych i aspiracji odnośnie dzieci, kontaktów z sąsiadami, stosunków i kontaktów poza wsią. Trudność prowadzenia badań polegała na konieczności uchwycenia tej opinii, która określała postępowanie informatora. Stąd wielokrotne powroty do informatorów, stąd konieczność nawiązywania stosunków towarzyskich, aż do odwiedzin w NRF włącznie, by zdobyć zaufanie, przełamać zarówno urzędowe opinie, jak wszystkie stereotypy wyznaczające oficjalną granicę polskiej świadomości. Mimo że badania trwały w sumie kilka lat, że materiały z lat 1957–1960 weryfikują materiał z lat 1945–1947, a materiały z 1963 roku wszystkie poprzednie, nie opuszcza mnie niepokój, czy zawsze potrafiłam zachować obiektywizm, czy nie ulegałam opiniom moich informatorów.

Jeśli ten temat będzie kontynuowany, wydaje mi się rzeczą konieczną pogłębienie i porównanie pracy w sensie zarówno rozszerzenia jej ram chronologicznych (włączenie okresu od przełomu XIX–XX w. do zakończenia drugiej wojny światowej) jak przeprowadzenie analiz porównawczych, np. na grupie emigrantów (przypadkowych i politycznych) z Polski po 1939 roku.

Rozszerzenie ram chronologicznych rzuciłoby światło na pełne zrozumienie czynników kształtujących polską świadomość narodową u Warmiaków i Mazurów do 1945 roku. Badania porównawcze weryfikowałyby założenia pracy

o związku między wyborem ideologicznej ojczyzny a wyborem ustroju w warunkach narastania socjalizmu.

Wyniki badań

Zebrany materiał empiryczny został uporządkowany według następujących problemów: 1) narastanie konfliktów związanych z zetknięciem się odrębnych grup ludności, szczególnie na tle różnic w kulturze dnia codziennego oraz na tle polityki władz nadrzędnych, 2) kształtowanie się lokalnej społeczności województwa olsztyńskiego i narastające tendencje emigracyjne u Warmiaków i Mazurów, 3) konflikt kultury, ideologii, ustrojów. Pokolenie nieustabilizowane narodowo.

Najwięcej miejsca poświęciłam we wszystkich działach bliższej charakterystyce polskiej świadomości narodowej u Warmiaków i Mazurów. Temu problemowi podporządkowane są wszystkie inne.

W rozdziale o zderzaniu regionalnych kultur i patriotyzmu podważam obiegową tezę praktyki społecznej, jakoby tu tkwiła przyczyna trudności adaptacyjnych Warmiaków i Mazurów w ramach polskiego społeczeństwa. Że tak nie jest, mówi rozdział o kształtowaniu się lokalnej społeczności województwa olsztyńskiego, w której zarówno Warmiacy, jak Mazurzy na ogół świadomie funkcjonują, tak długo, dopóki nie staje problem deklarowania przynależności politycznej, narodowej, wyboru państwowości, czy możliwości wyjazdu do NRF.

Charakter nawiązywanych więzi sąsiedzko-towarzyskich między Warmiakami czy Mazurami, a zamieszkałymi w danej wsi osadnikami i repatriantami, istota i stopień występujących między pierwszymi i drugimi różnic w kulturze dnia codziennego jest inny w różnych grupach wieku.

Pragnąc uzyskać rzeczywisty i właściwy obraz zachodzących na Warmii i Mazurach procesów zmian społecznych i świadomościowych, uchwycić kierunki ich rozwoju, próbuję w pracy rozpatrzeć ten problem w kategoriach obiektywnie wyznaczonych pokoleń. W kategoriach wyodrębnionych na podstawie obiektywnie różnych społeczno-historycznych sytuacji i doświadczeń życiowych, zarówno Warmiaków i Mazurów, jak ogółu mieszkańców woj. olsztyńskiego.

Przyjmuję, że na terenie woj. olsztyńskiego możemy wyznaczyć dzisiaj 4 pokolenia: 1) pokolenie ludzi od lat 40 wżwyż; 2) pokolenie ludzi w wieku lat 25-40; 3) pokolenie to młodzież w wieku od 16-25 lat; 4) dzieci do lat 16.

Najbardziej rozdarłe konfliktami jest naturalnie pokolenie pierwsze i częściowo 2. Widzenie problematyki Warmii i Mazur w kategoriach pokoleń nie rozwiązuje jednak wszystkiego. Gdyby tak było, moglibyśmy założyć

i przewidywać, że jeszcze za kilka lat nastąpi całkowita integracja rodzimych i napływowych mieszkańców woj. olsztyńskiego, łącznie ze zniknięciem na co dzień konfliktów wyrastających na gruncie poczucia świadomości narodowej. Konfliktów będących wynikiem braku więzi z ojczyzną „ideologiczną” (w terminach Stanisława Ossowskiego).

To, co takiemu rozwojowi procesu kształtowania się nowych społeczności lokalnych w badanych wsiach przeszkadza, to specyfika sytuacji i praw Warmiaków i Mazurów w stosunku do osadników i repatriantów: 1) wszyscy posiadają bliskich krewnych w NRF; 2) kontakt z krewnymi jest bardzo żywy i często bardziej bezpośredni niż z sąsiadem zza płotu. Kontakt ten decyduje o afirmacji przeszłości, o afirmacji tych czasów, kiedy wszyscy byli razem. Jeśli dodać do tego fakt, że 3) Warmiacy i Mazurzy mają możliwość wyjazdu i wyboru zarówno przynależności państwowej, jak i przynależności do narodu polskiego bądź niemieckiego, to trudno się dziwić, że stali się grupą dwunarodową. Rzecz jednak w tym, że jest to stale dwunarodowość na szczeblu „prywatnej”, a nie „ideologicznej” ojczyzny.

